

Muistendeid Kalevipojast ja Vanapaganast

LÄÄNE-VIRUMAA

Kalevipoja hobuse murdmine Assamallas

Ennemuiste tulnud kord eesti kangeline Kalevipoeg Vao mõisa poolt oma hobusega (Vao mõis on Väike-Maarja kihelkonnas). Läänud kuni Porkuni vallas oleva Assamala küla alla. Need jäljed Vao mõisa alt kuni Assamala küalani on praegu kaunis suurte aukudena tunda. Assamala küla all pannud Kalevipoeg oma hobuse rohtu sööma, ise heitnud magama. Taga tulnud hundid ja murdnud hobuse ära. Kui Kalevipoeg ärkanud ja surnud hobuse leidnud, olnud tal väga hale meel. Ta nülginud hobuse ära ja lahutanud naha praegu seal oleva Assamala küla alla. Nahaase on praegu tunda. Ta on umbes 1 1/2 versta pitk ja ligi verst lai. Selle lageda peal ei kasva ühtki seltsi puuvõsukest. Ta on päris lage. Hobuse laka kohal kasvab praegu paksult pilliroogu. Küla pool olevas nahaaseme sõrvas on kopsu-maksa hunnik. Sinna kohta lahutanud Kalevipoeg oma hobuse kopsud ja maksad, milledest see rüngas seal sündinudki (kopsu-maksa hunniku peal on praegu Assamala küla tuuleveski). Teine pool naha servas on sisikonnahunnik. Sinna kohta lahutanud Kalevipoeg oma hobuse sisikonna, millest see rüngas seal sündinudki ja ka oma nime saanud. (Kalevipoja hobuse naha ase on väga madal ja vesine maa. Kevadel on seal madalamates kohtades vettki. Tema vesisuse pärast ei ole seal peal ühtki hoonet ehitatud. Et seal peal ka ühtki puuvõsu ei kasva, sellepärast näeb see Kalevipoja hobuse naha ase suur lage välja.) E 34678/9 (6) < Kadrina, Hõbeda v. — A. C. Kivi (1897). Vt. ka: ERA II 33, 241 (3) < Kadrina, Undla v., Vandu k. — L. Vilmre < Hans Treial (1931); E 42003 < Väike-Maarja, Porkuni v. — J. Elken < Jakob Kuusler ja Juhan Ventsel (1901). Trükitud: M. J. Eisen, Endised jõumehed, lk. 15—16 (15).

IDA-VIRUMAA

Kalevipoja haud Kuremäel

Korra kõndinud Kalevipoeg Iisaku pool. Arvanud, et maa liig tasane. Tahtnud mitmekesidust muretseda. Otsustanud mäe teha. vägimees ametisse. Labidas kätte, kaevama. Kaevab nii, et pea aurab otsas. Väljakaevatud mulla viskab suurde hunnikusse. Nii tekib Kuremägi. Kuremäe määrab vägimees enesele puhkamisepaigaks. Sinna kohta, kust mulda Kuremäe jaoks võetud, voolab vesi kokku. Sedaviisi tekib Kontsu järv, õieti kaks: üks suur, teine väike. Kuremäele istutab vägimees tammesid. Kui edespidi tuleb Kuremäele puhkama, paneb pea tammekännu peale. Korra läheb Kalevipoeg Kuremäe alla Lähtepää kõrtsi. Kõrtsis just viinaallikad parajalt voolamas. vägimees — vaat viina suu peale, tühjendab korraga kogu vaadi. Pärast vaadi tühjendamist tunneb vägimees väsimust. Ei muud, kui Kuremäele puhkama. Magab magusalt Kuremäel. Magamise ajal ilmuvad korraga vaenlased, leiavad vägimehe magamast. Vaenlased rõõmsad, et Kalevipoeg nüüd nende küüsis. Kargavad kallale, raiuvad mõõkadega jalad vägimehel põlveni otsast ära. Kange valu käes ärkab vägimees viinauimastusest. Tahaks vaenlastele kallale tungida neid karistama, aga

kudas pääsed karistama: jalad puuduvad. Põlvekondi otstel komberdab siiski kuni Kivinõmme. Sinna vaibub maha, keha voolab verest kuivaks. Kivinõmme sureb vägimees. Kohe jutt laiale: vägimees surnud. Rahvast tuleb hulgakaupa kokku surnud vägimeest vaatama. Vaatajad kaevavad sinnasamasse Kivinõmme surnukeha jaoks haua. Seltsilised ei taha, et Kalevipoeg surmaski kullast lahkuks. Toovad vägimehe kulla haua juurde, matavad surnukehaga ühes kolm tündrit kuldagi hauda. Et ahned käed kulda hauast välja tuues vägimehe rahu ei rikuks, pannakse kullale iseäralik töotus juurde. Ainult see võib kulla kätte saada, kes töotuse teada saab ja selle iseäralikud tingimised täidab. Kullatündrid ootavad tänapäevani alles Kuremäe ligidal Kivinõmmes päevavalgele pääsmist. M. J. Eisen, Eesti kohalikud muistejutud I—III, lk. 95—96 (56). Vrd. ka: Puhkekohad, muist. 192—210; Kalevipoja varandus, muist. 381 jj.; Jalgade raiumine, muist. 340.

HARJUMAA

Kalevi härg Kuusalu vallas

Ennemuiste ilmunud korra kole härjamürakas Harjumaale Kuusalusse. Kui mere äärest metsa sammunud, paistnud pea ja sarved üle metsa. Ammumise ajal värisenud mets, liikunud põõsad. Korra hakanud härg jalgadega kaapima. Tolm katnud sedamaid päikese kinni; inimestele jäänud hingamine raskeks. Kole härg-koll tahtnud Kuusalu veed hävitada. Joonud kõigepealt Liivajärve tühjaks. Inimesed vaatavad kolli joomist pealt; ootavad, mil koll lõhkeb. Ei kollil vähematki viga. Sammub edasi Rummu järve niisama tühjaks jooma. Kuusalu elanikkudel hirm käes: joo härg järved tühjaks, kust siis vett saada? Ei muud, kui mehed kirved kätte, härga tapma. Sada meest sasivad sarvist kinni, tuhat turjast. Härg raputab korra. Nagu puulehed lendavad mehed härja küljest eemale kaugele. Härg vaatab põrnitsedes meeste peale, vehkleb ise sabaga. Meestel nagu tuli taga, kand ei kuule, mida jalg juhatab. Ei ole aega enne tagasi vaadata, kui padrik ees, põõsas taga, härg viis versta kaugel. Tülitsejad härjast kadunud, ainult kirved vahivad veel liivalt härjale vasta. Härg ei karda kirveid; sammub julgelt edasi Rummu järve tühjaks jooma. Korraga Kalevipoeg teel härjale vasta. Härg tõstab põrnitsedes sarvi Kalevipoja poole. Enne veel, kui härg suudab vägimeest sarvedega puutada, välgub ju mõök Kalevipoja peos. Hoop tabab härja pead. Uimaselt langeb härg maha. Sedamaid Kalevipoeg — jalg härja turjale. Uuesti välgub mõök. Nagu kapsapea varre otsast veereb härja pea kehast eemale. Mõök silmapilguga kolli elu lõpetanud. Kalevipoeg arvab: siit saab liha enesele, saab suntidele, santidele. Võime kas nädalate kaupa liha süüa. Tahab härjal nahka seljast nülvida. Aga mida nülid! Härg silmapilguga kivistunud. Kivimürakana härg praegu alles Kuusalus Kaberla küla ligidal näha; kivistunud pea kehast pisut kaugemal. Kuusalu elanikud kutsuvad kivimürakat veel meie päevil Kalevi härjaks. Härja tühjaks joodud järve ase versta poolteist kaugemal. Seda järve aset hüütakse Kaleviliivaks.

M. J. Eisen, Eesti kohalikud muistejutud I—III, lk. 38—39 (20),

Odakivi Pärисpea neemel

Ühekorra, kui Kalevipoeg Suurekõrve nõmmes Jaagu-Mari kõrgal päikese paistel puhanud, tülitanud teda Vanapagan ja läinud temale painijaks peale. Kui Kalevipoeg viimaks ülesse ärganud, saanud ta varsti aru, kes teda vaevamas käinud, ja ähvardanud temale kätte maksta. Läinud siis Vanapaganana asupaigast Kuradi kambri kuusikust teda taga otsima. Et teda sealt ei leidnud, tulnud Kalevipoeg viimaks mererannale ja näinud siis, et Vanapagan teisel pool lahte kivi otsas magab. Kalevipoeg saanud rannalt ühe jääraiumise tuura kätte ja sihtinud sellega Vanapaganana südame kohta. Tuur lennanud aga kõrvale ja lõhkunud kivi kullest suure tüki ära. Vanapagan pannud minema.

Kalevipoeg pannud imeks, et oda (tuur) mitte Vanapaganat ei tabanud, ja läinud jalgsi läbi lahe vaatama, milles viga seisab, et tema märki ei osanud. Tuura ligemalt vaadates näinud, et selle vars vähe kõver olnud, ja lausunud siis:

«Osav olnud oda tegija,
valsk aga varre vooldaja.

Sellest ajast peale hakatud seda suurt kivi Odakiveks hüüdma. Teine kord olnud Kalevipojal Vanapaganaga jälle samane lugu ees ja Vanapagan maganud ta Odakive otsas. Ei ole siis Kalevipojal muud saadaval olnud, kui võtnud Hara rannalt, kas Haagi ninalt või Lõuka mäelt suure kivi ja visanud sellega Vanapaganat. Visanud kolmele korrale, aga kõik läinud üle ja kukkunud teinepoole Pärисpea neeme Painuva lahte vee sisse. Vanapagan pääsenud jälle.

Läinud siis jälle vaatama ja oma visatud kive teinepool neeme nähes, öelnud:

«Osutin küll Odakivele,
a' paiskand pergu Painovasse.»

E 48173/5 < Samosje < Kuusalu, Kolga v. - J. Lindvest (1911).

Vrd. M. J. Eisen, Eesti kohalikud muistjutud, I-III, lk. 87-89 (52).

Vt. Painuva kivi, muist. 22

Lindakivi Ülemiste järves

Kalevi surres lasknud Linda talle 30 küünart sügava haua kaevata ja täitnud selle raudkividega. Viimaks olnud väga väsinud, komistanud kännu vastu, kivi kukkunud õlalt – sinna ta jäänudki. Linda istunud kivile, nutnud – Ülemiste järve.

JÕGEVAMAA

Saadjärve tulek

Praegune Saadjärv, mis targast Tartust [on] 19 versta ehk veel vähem põhja poole ja Tallinna tee ligidal, ning kelle kaldal õhtu pool Äksi kerik seisab ja paar versta edasi Voldi mõisa, hommiku pool kaldal Saadjärve mõisa. Saadjärve mõisa puiestikust järve kalda sees näidatakse suurt kivi, mida üks Kalevi poegadest olevat sinna visanud. Lõuna pool kaldal [asub] Kukulinna mõisa. See nimetud järv olla seitse versta pikk ja Äksi keriku kuhalt, kost ta ka kõige laiem ja sügavam on, kaks versta lai. Vanarahva suu kõneleb, et sääl enne järve

ei olevat olnud ja kesk järve kohal olevat kerik olnud. Ühel pühapäeval olnud kerik rahvast täis, õpetaja pidanud kantslis jutlust, kolm vananaist tunnuvad kui tuska südames ja lähnuvad kerikust väl'la. Korraga joosnud suur must härg hirmsaste möirates, röökides ja kaapides keriku õue pääle, tema taga järv. Härg lasnud kõhuli maha ja sedapidi jäänud ka järv. Naesed aga härga nähes pistnuvad jooksu. Hädavaevalt saanuvad iist ära, vägise tahetud ka neid sisse vedada. Kerik aga kõige rahvaga ja õpetajaga jäänuvad kesk järve. Kui sügise järv kinni läheb ja jää alles väga õhukene ja selge ning kui pääv selgeste paista, siis, kes juhtub selle koha üles leidma, kos kerik põhjas olevat, siis helendada torni ots päikese paistel sügavas vee põhjas.

H II 28, 78/9 (3) < Äksi, Elistvere v., Raigastvere k. — A. Mauer (1889). Vt. ka: Kalevipoja liisukivi, muist. 88

Kalevipoja lingukivi Saadjärve ääres

Saadjärve otsas Kraksi talu õue all järve kalda ääres on suur kivi. Selle kivi olevat Kalevipoeg sortsiga kakeldes talle linguga visanud, kui ta tuli Saadjärvest läbi, 700 saelauda seljas. Sama teed käinud ta ka Ilmjärvest läbi. Sealt välja tulles raputanud ta pasteldelt muda, millest sai suur kõrge Kolsi mägi. Ise sealjuures lausunud: «Oi, oi, oi, oi oidukesta, tahab kasta mehe kelli, juba kipub ninanippu. Saadjärv ulatas ainult pastla ristpaelteneni.»

Ilmjärv asub kahe mäe vahel, Kolsi ja Nava mõisa mäe vahel. ERA II 245, 61/2 (6) < Röpina, Kahkva v., Suure-Veerksu k. < Äksi, Kaarepere v. - H. Hiitamm < Adele Hiitamm, 46 a. (1939) = ERA II 247, 87/89 (6) < Röpina, Kahkva v., Suure-Veerksu k. < Äksi, Kaarepere v. - A. Hiitamm < Adele Hiitamm, 46 a. (1939).

TARTUMAA

Vooremäe sündimine

Kambja ja Haaslava maa peal on üks kõrge mägi ja selle mäe peal mets. Seda mäge hüütakse Vooremäeks. Vanasti pole seal mäge olnud, vaid väike kink ja see kink olnud sile nagu kanamuna. Korra maganud Vanajuudas selle kingu peal. Ta händ olnud kolm korda ümber kingu keerunud. Susi juhtunud paari pojaga sinna. Vanajuuda pikka saba nähes nälpsanud saba otsast sülla osa ära. Vanajuudas siputanud jalga ja ütelnud: "Kirp hammustas!" Teine susi hammustanud saba otsast kaks sülda ära. Vanajuudas karanud istukile, aga heitnud kohe jälle magama. Kolmas susi hammustanud saba otsast kolm sülda ära. Nüüd karanud Vanajuudas üles, hakanud mööda kinku jooksma. Esiti peksnud sabaga kõvasti vastu maad. Kuhu mets juhtunud, sinna sügav org sündinud. Visanud peale selle maad kahele poole, nii et mäed sündinud. Sedaviisi saanud ilusast kotusest mägine maa, kuhu nüüd suur meis kasvanud. Seal keeta Vanajuudas enesele enne ja peale vihma sööki.

VILJANDIMAA**Kalevipoja lingukivi Olustvere vallas**

Ükskord tulnud Kalevipoeg Virumaalt. Seda Eestimaad pikuti läbi käies tahtnud ta Koiva jõele minna.

Teel Sakalamaale Toomemäe otsa jäänud ta seisatama, üht asja õieti silmama. Ta näeb üle suure loht teinepool Pärnamäe otsas sortsieitesid ja -neiusid, kus need omale telgi ollid üles teinud ja suurt lustipidu pidasid selle Paksu talu rahva pulmarõõmuks, mis mäe all seisis. Kalevipoeg seda nähes vihastas ennast väga, et ka sortsilased eesti rahva pulmadest osa võtsid.

Ta võttis oma lingu, mis talle vööle olli seotud, kätte ja hakkas taskust lingukivi otsima. Õnneks leidnud ta vestitasku nurgast ühe liivatera, mis ta rutusti lingu peale panni, üteldes: «Seegi pisikene kivikene peab sortsilaste telgi ja nende pealuud purustama.»

Keerutas ringi ja - saatis!

Seda Kalevipoja tempu aimand üks sortsieit ette ära. Ta saatnud kivile pahad sõnad vastu, mis ta jõu ära on võtnud. Kivi ei ole enam telgi pihta ulatanud, vaid telgi ette mäe ääre vastu sadand, sealt aga veel üles porgand telgi poole. Seal pannud üks sortsineiu kivile jala vastu. Kivi hakand tagasi mäest alla veerma ja tahtnud kohe mäe alla Paksu talu tare pihta veerda! Kui Kalevipoeg seda näinud, et kivi mäest alla Paksu tare poole veernud, pistnud ta jooksuma. Kaks-kolm sammu astudes pannud ta oma tugeva jala kivile ette ja see jäänud seisma alla mäeküllaku peale. Sellepeale läinud ta mäe otsa, tõmmanud suure männa juurikatega maa seest välja, hakanud sellega sortsilasi uhtuma. Virutand nende telgi männatüükaga mäest alla ja kupatanud sortsilased kõik laiali - minema.

See lingukivi seisab praegu Olustvere vallas Täksi külas Paksu talu juures Pärnamäe all kruusirinnaku peal, saab Suur kivi hüütud, kust Paksu talu omale ka nime on saanud priiuse kuulutamise aeg.

Kivi on täitsa 9 jalga kõrge ja niisama paks, suutumas peal maa. Mäe pool kivi külje peal on veel sortsineitsi kingajalg selgeste näha.

Kalevipoja jälg olevat teinepool kivi külje peal näha olnud. Sealt küljest on pikne suured lamakud maha põrutand, kus see jäljepool vastu maad on kukkund.¹

ERM 43, 5/8 < Suure-Jaani, Olustvere v. - J. Tamm (1880).

LÄÄNEMAA**Näärivid Hanila kihelkonnas**

See sündis enne näärpäeva Virtsu, Mõisaküla ja Saastna mõisa lähedal. Looduses polnud midagi erilist näha, kõik olid nagu ennegi. Kõik puud, kivid ja kiviaiad olid endised, polnud midagi tähelepanavat. Saabus näärpäev ja selle järele öö. Vanakuri tõttas kiirel sammul edasi, kolm suurt kivi süles. Siis aga ta nagu kokkus ja kivid kukkusid tal järsku käest ja jäidki maha. Need kivid on praegu sealsamas, kuhu nad vanakurjast jäänud. Üks on Mõisakülas Tõnise talu põllul, teine Saastna mõisa juures ning kolmas Virtsus. Neid kutsutakse Näärivideks.

ERA II 227, 541/2 (6) Hanila khk, Massu v, Mõisaküla Aruküla – O. Nee Mihkel Peikel, 75 a (1939)

Ehmja linnamägi ja vanakurja kivi

Olen kuulnud vanast Ehmja linnamäe tekkimisest järgmist: Vanakuri tahtnud ehitada linna Ehmja küla lähedale ühe öö jooksul valmis, kuid ei jõudnud veel oma tööga lõpule, kui Ehmja küla Indu talu kukk laulnud. Vanakuri tahtnud kukke surnuks lüüa ja visanud määratu suure kiviga, käsi vääratanud ja kivi kukkunud Ehmja küla tee äärde lepikusse (kivi suurust võib võrrelda pisikese saunaga). Igal neljapäeva öösel ketravad vanakurja teenrid kivi ääres kuldlinu. Linnamäest tulevad igal öösel mustad mehed ja käivad kolm korda ümber suure kivi ja lähevad linnamäkke tagasi.

ERA I 6, 339/40 (1) Martna khk., Võnnu v., Jõesuu as., Saaremetsa t. - Harald Tammele (1939)

VÕRUMAA, LÄÄNE-VIRUMAA

Muna-, Välla- ja Emumäe tekkimine (pikk muistend, millest kasutaks Muna- ja Emumäe tekkimise lugusid. Kursiivis väljajätav osa) Võrumaa ja Lääne-Virumaa

Kalevipoeg tulnud lauakoormaga Pihkvast. Teel magama heites varastanud sorts ta mõõga ära. Sortsi pojad kippunud kallale. Kalevipoeg peksnud nende selga lauad puruks. Läinud uusi laudu Pihkvast tooma. Tagasi tulles väsinud Rõuges ära. Tahtnud puhata. Aga kus puhkad! Märg soo igal pool ees. Vägamees viskab koorma seljast. Otsib puhkepaika. Leiab suure kivi. Tahaks kivil puhata, aga kivi liig kõva. Pealegi kivil vähe ruumi pikaliheitmiseks. vägamees vaatab — ümberringi pehme maa, igal pool samblad kasvamas. Ei muud kui samblaid korjama. Kaabib kahe käega samblaid enese ümbert kokku, viskab kivi otsa. Satub niisugusesse kogumise tuhinasse, et sületäis sületäie peale kogub ja kogutud samblatest kogu mägi tekib, ümargune nagu muna. Viimaks paneb Kalevipoeg tähele, kui palju ilmaeegu tööd ta teinud: puhkease palju kõrgem kui ta ise. Ei nüüd muud kui samblahunniku otsa puhkama. Peab kuus ööd-päeva unetaadiga samblahunniku otsas magusat sõprust. Viimaks unetaadil aeg mujale minna. Unetaat lahkub Kalevipojast. Vägamees puhates samblahunniku kivi kõvaks vajutanud. Samblahunnikust Munamägi tekkinud.

Magamise ajal vajunud vägamehe jalad sügavasse maa sisse, vajutanud sinna augu. Pärast vägamehe jaluletõusmist nõrgunud vesi vägamehe jalaasemetesse. Nii tekkinud Vaskna järv Munamäe ääres.

Korra tulnud Kalevipoeg Peipsi poolt Võrumaale. Tunnud väsimust, tahtnud puhata. Vaatab, kuhu heita. Ennäe, natukese maa peal paras küngas. Ei muud kui Kalevipoeg sinna peale puhkama. Puhkab unetaadi hõlmas seitse ööd-päeva ühtejärke. Raske keha vajutab nii pika aja peale, künga üsna mõhku. Viimaks ärkab Kalevipoeg üles, murrab enesele seitsmesüllase männi kepiks, sammub edasi. Kalevipoja puhkamise küngast hüüetakse Vällamäeks. Mäe keskkohal magamisest vajutatud nõgu praegu alles näha.

Korra sõjast tagasi ratsutades jõudnud Kalevipoeg Simuna kihelkonda. Kange väsimus kippunud mehele ratsutamise järele peale. vägimees hüpanud hobuse seljast maha, pannud ratsu kammitsasse, heitnud ise puhkama. vägimees puhkab — maa müdiseb, mets mühiseb, linnud lendavad hirmul kaugele ära. Seda julgemad kriimsilmad. Ei karda norskavat vägimeest sugugi. Tulevad palju enam ratsule võõraks. Annavad ratsu kõrile suud. Ratsule ei meeldi niisugune suudlemine. Et esimesed jalad kammitsas, tõrjub ta tagumistega suudlejatele vastu. Aga ei aita: pajuvasikad tahavad ratsu kogu keha suudelda, tõmmavad ta oma sülle. Tagasitõrjumise puhul ratsu tasaselt lagendikult jalgadega hulga maad üles kraapinud. Sellest jalgadega lahtipekstud mullast tekib Emumägi. Mullast ilma jäänud koht muutub pehmeks maaks; seda kohta hüütakse Peetla sooks. Kalevipoeg ärkab mõne päeva pärast üles, vaatab ratsut. Ei hoost enam kusagil. Selle eest siin soo, seal mägi. vägimees ei tunne kohta enam äragi. Ilma ratsuta peab vägimees jala edasi rändama. M. J. Eisen, Eesti kohalikud muistejutud I—III, lk. 82—83 (49). Vrd. Emumäe sündimine, muist. 253; ka muist. 239. M. Nurmik jt.. Fr. R. Kreutzwald, Kalevipoeg, lk. 217—218.

PÕLVAMAA

Vanapagana kirikuehitamine

Kanepi kihelkonnas Kooraste mõisa männimetsas, mida isenimega ka veel Varetepalu kutsutakse, on üks suur kivihunnik, millest rahvas järgmist jutustab.

Kord tahtnud Vanapagan ühte suurt ja toredat kirikut ehitada, milleks ta ka kohe hakanud kiva kokku kandma. Ehitus pidanud aga ühe ööga ja nimelt veel enne kukelaulu valmis saama. Sellepärast tõtanud Vanamees, siis Vanapagan, oma tööga. Olnud kaks mehist sületäit kiva temal juba ära toodud ja parajaste ka kolmandamaga Varetepalule jõudnud, laulnud korraka kukk ja Vanapaganal põllepaelad katki ning kõik kivid endiste kokkukantud kivide päale maha, kuna ta ise katsunud, et aga punuma saanud. Sedasi jäänud siis see kivihunnik sinna maha ja kirikuehitus pooleli. – Muidugiste on see Vanapagana kiriku ase üks kivikalme, kust ka palju mitmesugusid vasitsid ehtesju on leitud. Siis räägitakse ka, et sääil kivide all rahaauk olevat, mida paljudele inimestele olla unes juhatatud, aga keegi ei julgevat teda ära tooma minna, sest et Vanapagan sääil juures ise vahti pidavat. Kes ööajal sääilt Varetepalust läbi läheb, see ikka ära eksivat või midagi hirmutavat nähtust nägevat. Kord läinud õhtu videviku ajal sääilt üks mees läbi metsa kodu poole. Kui ta kivistiku juurde jõudnud, näinud ta, et keegi tulipunase tanuga vanaeit kivistiku juures kanarbiku sees kükitab ja hoolega kanarbikku katkub, mida tal suur hunnik juba ära kakutud olnud. Mees pannud tähele, et sel vanaeidel silmad nagu tulised söed peas hüüganud ja ta kord-korralt ikka tema poole nihkunud. Mehel tulnud kananahk ihu päale ja nagu tuul pistnud ta kodu poole punuma ega pole enne julgenud tagasi vaadata, kui ta kodu aia äärde jõudnud. Oma nägemist teistele rääkides pidanud mehed nõu kokku, et hulgani tarvis tagasi Varetepalusse minna vaatama, kes see vanaeit siis oli. Läänud siis ka tagasi, aga ehk nad küll kõik metsa läbi otsinud, ei ole nad aga enam midagist näinud; ka kanarbiku kakutud varsa ei ole nad

leidnud. Selle Varetepalu teine pool külles on kaks järve, Mutsina ja Kõverjärv ning üks tähtjas mägi Tirandi. Nende järvede vahel olla Põhjasõja ajal suurt lahingit löödud. H I 9, 403/4 (9) < Viljandi l. – A. Suurkask (1898).

Vanapagana veski

Vanapagan juhtunud korra Võnnu kihelkonda Alija jõe äärde. Jõe kõrged kaldad meeldinud talle. Vanapagan otsustanud sinna elama jääda. Aga peavari puudub. Ei muud kui ehitama. Jõe ääres metsa küll kasvamas, metsast saaks parajaid palka, aga Vanapagan ei taha maa peale hakata ehitama; inimesed näeksid ta maja, tuleksid tihti tülitama.

Vanapagan kavatseb jõe kaldasse ehitada. Hakkab kohe kaevama. Kaevab kaldal väikest urgast tehes enesele maa all edasi minnes hulga tubasid, ühe kaunima kui teise. Välja kaevatud mulla viskab kaugele kallastele. Kalda sees tubades võib vagusalt puhata; ei tule tülitama pajuvasikas ega Kaval-Hans. Uus kodu meeldib Vanapaganale nii, et selle Taevaskojaks ristib. Taevaskojas saadab Vanapagan aega päevade kaupa mööda.

Leivasaamisega Vanapagan Taevaskojas ometi natuke kimbus. Küll annab jõe kaldale tehtud põld vilja, kuid vilja ei saa kusagil jahvatada. Tuulikud puuduvad, käsikividega raske jahvatada. Vanapagan peab nõu. Ei muud kui otsustab Ahja jõe vees veske ehitada. Kohe parajat paika otsima. Lääniste meeldib veskeehitamiseks kõige paremini. Vanapagan varsti peale poole Lääniste parve Lääniste küla kohale kiva ja palka kokku vedama. Toob kiva lotjadega, kannab palka seljas. Mitu vakamaad materjali täis. Kui paras jagu aineid koos, hakkab Vanapagan ehitama. Ei ole aga enne ehitust õppinud; töö ei taha hästi edeneda. Siiski ei hooli Vanapagan sellest; ehitab ja ehitab.

Tuulispask näeb, mida Vanapagan teeb. Tuulispask mõtlema: "Oot, oot, tahan õige Vanapaganale natuke vingerpussi mängida. Näitan, et mitte ainult tema vägev mees ei ole, vaid veel teisi jõumehi leida."

Tuulispask võtab jõu kokku, tormab Vanapagana poolele, valmis veske kallale, raputab kõigest jõust. Korruga prigin-pragin. Palgid lendavad kus seda-teist. Veskest ainult suur nurgakivi kesk jõe järel. Tuulispask aga tormab naerdes edasi.

Vanapagan tuleb vesket edasi ehitama. Mida enam ehitad, kui ainult üks nurgakivi jões veel järel! Vanapagan vihastub nii, et Lääniste veske ehitamise pooleli jätab ja ka enam Taevaskojas ei taha elada. Otsib enesele uue elukoha.

Veske ehitamisest jökke järelejäänud nurgakivi hakkasid kohalikud elanikud Tondikiviks kutsuma. See Tondikivi praegu alles Ahja jõe veest välja paistmas. Tondikivi lähedal kasvab kaldal ilus mets – Mihklimäe palu.

M. J. Eisen, Eesti kohalikud muistejutud, lk. 109–110.

Vanapagana naise kangakudumise koht

Muiste veerenud sõjavanker ühtelugu meie kodumaal, tallanud maha noori ja vanu, ähvardanud maa täiesti lagedaks teha. Inimesed põgenenud hirmul sohu ja rabadesse. Räpina elanikud arvanud kõige paremaks Võhandu jõe kaldasse koobast kaevata. Sinna viinud oma

varanduse ja seal elanud isegi vaenlaste ilmumise puhul. Vaenlased ei teadnud neid sealt otsida. Sedaviisi ei saanud sõda neile enestele ega nende varandusele viga teha. Kui pärast sõda elanikud koopast lahkunud, juhtunud Vanapagan koopa juurde. Vaatab, vaatab, koobas meeldib talle. Vanapagan otsustab varsti: siin mulle armas asupaik! Siia kolin kohe elama! Eks Vanapagan koligi naisega üheskoos koopasse. Ise rändab siit Võhandu jõe äärt mööda tihti kaugemale Võrumaad vaatama, naise aga jätab koopasse.

Ei Vanapagana naine viida asjata aega. Hakkab varsti tööle. Seab teljed üles, kuduma. Iga päev kuulevad karjalapsed Vanapagana telgede lõksumist koopast. Vaatama ei julge keegi ometi minna, mida Vanapagana naine seal teeb.

Korra poisid Võhandu jõe ääres mängimas. Viskavad lutsu jõe veet. Ennäe, üks kivi satub koopasse, kus Vanapagana naine kangast kudumas. Vanapagana naine kohe koopast välja, sasib lutsu viskava poisi tukast kinni, kolgib teda hoolsalt. Ütleb: "Kui sa rikaste vanemate laps oleksid, nuhtleksin sind hoopis kangemini. Tean aga, et oled vaeste laps; sellepärast annan sulle armu. Te, poisid, olete kõik kolki ära teeninud: pillute kiva mu kanga vahele! Kui te teinekord veel nii teete, nuhtlen teid paremini!" Vanapagana naine vihtunud poisi ometi nii läbi, et polsi kondid neli nädalat valutanud. Sest saadik ei julgenud poisid enam koopa juurde minna mängima. Seda koobast kutsub rahvas Nõtskme koopaks. See koobas on praegu olemas. Suure vee ajal on koobas vett täis, suvel aga kuiv.

Vanapagan elanud kaua aega oma naisega selles koopas ega teinud koopa ümbruses kellelegi paha. Viimaks tülitanud Vanapaganat Räpina neiude alaline laul Nõtskme koopa ümbruses; Vanapagan lahkunud sealt. Naise teljed aga jäänud koopasse maha. Neid olla hiljaaegu veel seal nähtud.

M. J. Eisen, Eesti kohalikud muistejutud, lk. 113–114.